

6.

ALEŠ GERLOCH

PŘESTAVBA A DEMOKRACIE

1. Další rozvoj naší socialistické společnosti není možný bez kvalitativních změn v politickém mechanismu, v celém politickém systému. Tyto změny se musí týkat jak určité restrukturalizace státního a politického mechanismu, tak zejména nových metod jejich činnosti, které musí rozhodující měrou přispět k formování potřebného demokratického prostředí života společnosti.

Politický systém socialistické společnosti lze v obecné rovině charakterizovat jako celistvý soubor všech prvků a součástí politického života společnosti (institucionální i neinstitucionalizované povahy), které se podílejí na tvorbě a realizaci politické moci nebo ji přímo ovlivňují. Základním systémovým faktorem, působícím na integrovanost a relativní samostatnost tohoto systému, je *politická moc* jako organizovaná síla způsobila vnutit jednotlivcům a skupinám cizí vůli jako závaznou, podřídít je této vůli i za pomoci hrozby násilím nebo použitím fyzického násilí.¹⁾

Politická moc, charakterizující určitý konkrétně historický typ politického systému, má ovšem specifický třídní charakter a historickou podmíněnost. V případě politického systému socialismu je to politická moc dělnické třídy, která v procesu rozvoje socialistické společnosti postupně přerůstá v moc všeho lidu vedeného dělnickou třídou, aby perspektivně ztratila zcela svůj třídní, politický charakter a přeměnila se v bezprostředně společenskou moc. Právě tento charakter politické moci determinuje nutnost stále se prohlubujícího *demokratického charakteru* politického systému socialistické společnosti.

Na míře demokratičnosti politického systému socialismu do značné míry závisí takový způsob řešení rozhodujících otázek života celé společ-

¹⁾ Srov. Kučera, E. a kol.: Základy obecné teorie státu a práva, Část C, 2. vydání, Praha 1986, str. 36.

nosti, tříd, sociálních vrstev a skupin i jednotlivců a mezi nimi objektivně existujících a stále znovu se na různých úrovních a v různých souvislostech reprodukujících rozporů, který respektuje objektivní tendence a zákonitosti vývoje společnosti a současně i oprávněné zájmy těchto sociálních tříd, vrstev, skupin a jednotlivých občanů a dokáže je integrovat ve směru společenského pokroku.

Politický systém socialismu musí umožňovat reálný vliv pracujících na sociálně ekonomické procesy, neboť jen tak se naplňuje nejpodstatnější myšlenka socialismu a komunismu — přeměna pracujícího člověka z ovládaného subjektu ve skutečného tvůrce své sociální reality. V tomto směru je proces rozvíjení a zdokonalování socialistické demokracie rovněž nezbytnou podmínkou zdravého rozvoje socialistické společnosti.

Zůstává přitom skutečností, že tento proces soustavného prohlubování demokratismu politického systému a celé společnosti, jeho obohacování o prvky samosprávy a přímé demokracie, nebyl obdobně jako i v jiných socialistických zemích dostatečně intenzivní.

Nezbytné změny v politickém systému, ve všech jeho součástech a částech, v jeho institucionální i faktické rovině, musí tvořit *ucelený komplex postupných, v časové řadě na sebe navazujících opatření*, realizovaných v souladu se strategickou koncepcí urychlení sociálně ekonomického rozvoje naší společnosti na základě její všestranné přestavby. Funkčnost a stabilitu politického systému by mohlo ohrozit stejně tak spoléhání na řízení beze změn, jako provedení řady změn v krátkém časovém období *bez promyšlené koncepce*. V tomto směru najdeme dostatečné poučení z vývoje situace ve druhé polovině šedesátých let.

2. Pozornost je třeba, podle mého názoru, v první řadě věnovat otázkám *přímé demokracie*, která se v posledních letech až desetiletích prakticky nerozvíjela. Oživení této perspektivně stále významnější formy demokracie přinášejí v posledních měsících pořádané veřejné diskuse o zákonu o státním podniku, o zemědělském družstevnictví a výrobním, spotřebním a bytovém družstevnictví a o novelizaci zákoníku práce a v neformální podobě o dalších aktuálních otázkách a aspektech přestavby. Tento způsob tzv. konzultativní podoby přímé demokracie vyžaduje vyřešit a dlouhodobě právně stabilizovat náležitosti předmětu a rozsahu veřejných diskusí, metod jejich provádění a způsobů využití předložených námětů.

Především je třeba prakticky realizovat myšlenku, že veřejné diskuse nemusí být zaměřeny jen na problematiku celospolečenského dosahu, ale že by se měly rozvinout na všech úrovních řízení, včetně základního článku (obce, města, podniky a další instituce). Měly by být zaměřeny na posuzování základních otázek, celkovou koncepcí právní úpravy či řešení určitého problému, na projednání opatření systémového charakteru.

V tomto smyslu by také měl být vždy podán příslušným orgánem zevrubný výklad cílů projektu, předloženého k veřejné diskusi, a zhodnocení funkčnosti prostředků k jejich dosažení. Diskuse by tedy neměla být zaměřena na projednávání dílčích otázek, posuzování konkrétních formulací jednotlivých ustanovení zákonů apod., které by mělo být ponecháno odborníkům. V takovém případě by totiž nutně docházelo k roztržiténosti diskuse, která je obtížně kontrolovatelná ze strany zainteresované veřejnosti. Z faktického, politického i ideového hlediska je přitom nezastupitelná otázka exaktního statistického zhodnocení četnosti předložených podnětů, námětů a připomínek a jejich průběžné i celkové zveřejnění. Přitom je přirozeně mimořádně důležité respektovat převládající mínění, avšak současně nepřipustit koncepční nejednotnost výsledného dokumentu. Z tohoto hlediska bude zřejmě vhodné před vlastní diskusi provádět průzkumy veřejného mínění, které včas ukáží na možné problémy.

Konzultativní formu přímé demokracie lze postupně spojovat s formou imperativní, tj. s všelidovým hlasováním. Perspektivní zavedení systému obligatorního referenda bude rovněž vyžadovat právní úpravu okruhu otázek celospolečenského i lokálního charakteru, které budou předmětem hlasování, jakož i způsob jeho provedení. V nejbližších letech se jeví vhodné ověřit tuto formu přímé demokracie spíše v místním měřítku a pracovat na specifikaci problematiky, o níž by mohli rozhodovat celostátně všichni občané.

3. Přímá demokracie není v protikladu s *demokracií zastupitelskou*, která bude i v následujícím období převládat. Možnosti propojení obou forem jsou několikeré. Za prvé, u veřejných diskusí posílením (oproti současnému stavu) úlohy zastupitelských sborů při jejich vyhlásování, organizování a vyhodnocování. Za druhé, u všelidového hlasování vedle zákonné úpravy problematiky, která musí být obligatorně schválena v referendu, oprávnit zastupitelské sbory vyhlášovat všelidové hlasování i o dalších otázkách (fakultativní referendum). Za třetí, formou imperativního mandátu poslanců zastupitelských sborů, který, jak známo, spočívá v odpovědnosti poslance voličům a v možnosti jeho odvolání voliči v případě, že v jednání zastupitelského sboru vystupuje v rozporu s projevem vůlí většiny svých voličů. Tato klasická myšlenka marxistickoleninské teorie o sepětí poslanců s voliči byla realizována jen zčásti v podobě tzv. vázaného mandátu, spočívající v možnosti odvolání poslance voliči na jejich shromážděních veřejným hlasováním. V této podobě však zůstává nezbytně do značné míry formální. Jeví se nezbytným upravit otázku odvolatelnosti poslance tak, že proběhne stejným způsobem jako volby (tj. tajným hlasováním ve volební místnosti) na základě iniciativy samotného zastupitelského orgánu nebo příslušného orgánu Národní fron-

ty, který by měl ve spolupráci s příslušným zastupitelským sborem činnost poslanců pravidelně hodnotit. U poslanců národních výborů je možné zvážit i naznačené řešení o možnosti odvolání poslance nejen na základě celkového hodnocení jeho činnosti, ale také při nesplnění konkrétního pokynu voličů, o němž bylo rozhodnuto na shromážděních voličů s poslancem.

V systému zastupitelské demokracie mají klíčový význam dva momenty: jednak již zčásti naznačená problematika vztahu poslance a voliče, neméně pak otázka postavení zastupitelského sboru ve vztahu k ostatním státním orgánům, zejména ve vztahu k orgánům státní správy.

Nezbytné budou změny ve volebním zákonu a ve volební praxi, které by umožnily reálný výběr poslance z více alternativ tajným hlasováním. V podmínkách socialismu volby do zastupitelských sborů nemají úlohu plebiscitu o státním a politickém zřízení (jak se snad někdy dosud chápaly) ani střetu rozličných politických koncepcí ve volebních programech, jak to známe z kapitalistických států. Cílem voleb je vytvořit zastupitelský sbor s poslanci, kteří vzhledem ke svým osobním vlastnostem a schopnostem mohou nejlépe vyjadřovat zájmy voličů a integrovat je se zájmy celé společnosti, resp. příslušného regionu. Určitý význam má snad i reprezentativnost zastupitelského sboru ve smyslu rozličných třídních a skupinových zájmů, jež vyjadřují zejména rozličné společenské a zájmové organizace, naplňující zásadu socialistického pluralismu. V dosavadní volební praxi byl však na tuto otázku kladen přehnaný důraz a stanovený volební klíč do značné míry formalizoval průběh navrhování a výběru kandidátů na poslance (aniž by ovšem, zejména u nejvyšších zastupitelských sborů, zabezpečoval skutečně reprezentativní obraz složité a mnohovrstevnaté struktury společnosti, což by ovšem nemělo být hlavním cílem voleb).

Jsem toho názoru, že i v budoucnu by měly kandidáty na poslance navrhovat v první řadě organizace Národní fronty, při zvýraznění úlohy výborů jednotlivých složek Národní fronty (a popřípadě též pracovní kolektivy, občanské výbory a popř. shromáždění voličů) a všichni kandidáti by měli být vázáni rámcem společného programu Národní fronty.

Aktuální se jeví problematika jednomandátového nebo vícemandátového volebního obvodu a vlastní způsob hlasování. Vícemandátový volební obvod (který se v roce 1987 experimentálně ověřoval v SSSR a existuje již dlouho v NDR a PLR) má tu nevýhodu, že určitému počtu voličů není odpovědný jeden poslanec, neumožňuje (ani perspektivně) zavést tzv. imperativní mandát. Vztah poslance a voliče je oslaben. V případě, že pro výsledek volebního aktu je rozhodující předem stanovené pořadí kandidátů, je tento systém navíc poměrně formální, protože, jak ukazují zkušenosti, prakticky všichni kandidáti obdrží nadpoloviční většinu hlasů,

pokud není stanovena povinnost určitý počet kandidátů škrtnout. V případě, že pořadí není rozhodující, může ovšem o zvolení nebo nezvolení kandidáta rozhodnout několik málo hlasů.

V jednomandátovém volebním obvodu, kde se o mandát ucházejí dva, tři, popř. i více kandidátů, je výběr reálnější za předpokladu, že je stanovena povinnost eliminovat všechny kandidáty až na jednoho. Při větším počtu kandidátů než dva je však třeba počítat i s eventualitou opakovaných voleb, pokud by žádný kandidát nedosáhl potřebné nadpoloviční většiny hlasů. V případě dvou kandidátů by však mohla nastat problematická situace, jestliže by proti sobě kandidovala známá osobnost a vcelku neznámý člověk nebo i dvě známé osobnosti. Z tohoto důvodu se jeví vhodné právně stanovit, že na 1 mandát musí v příslušném obvodu být nejméně tři kandidáti (alespoň u nejvyšších zastupitelských sborů), resp. i zvážit zřízení v omezeném rozsahu tzv. celostátní kandidátky (pro volby do FS a národních rad) po vzoru MLR a PLR. Bylo by však současně žádoucí, aby funkce poslance FS byla inkompatibilní s funkcí člena vlády ČSSR, funkce poslance ČNR nebo SNR s funkcí člena vlády příslušné republiky a obdobně na úrovni národních výborů funkce poslance s funkcí vedoucího odboru příslušného národního výboru.

V samotném průběhu volebního aktu je přirozeně nezbytné vytvořit potřebné technické podmínky pro reálnou možnost naplnění volební zásady tajnosti hlasování.

Bylo by zřejmě rovněž vhodné časově oddělit volby do národních výborů od voleb do nejvyšších zastupitelských sborů a ve volebních zákonech diferencovaně upravit volební režim pro nejvyšší zastupitelské sbory a pro národní výbory.

Pro socialistický politický systém je příznačné, že principy volitelnosti, odpovědnosti a odvolatelnosti se neomezují na poslance zastupitelských sborů, ale rozšiřují se postupně na všechny řídicí funkce, a to i v oblasti národního hospodářství. Při volbách vedoucích pracovníků a funkcionářů samosprávy a výborů v politických stranách, společenských a zájmových organizacích Národní fronty, ve státních podnicích, družstvech a státních institucích lze výše vyložené požadavky a principy uplatnit přiměřeně.

4. Zesílení tlaku na poslance ze strany voličů, které bude přirozeným důsledkem uvedených opatření, musí být vyváжено reálnou možností jednotlivých poslanců a zastupitelských sborů rozhodujícím způsobem ovlivňovat tvorbu a realizaci státní politiky v rámci federace, republiky, regiónu, města nebo obce v souladu s teritoriální působností příslušného zastupitelského orgánu. V opačném případě lze předpokládat výrazný pokles zájmu o výkon poslanecké funkce, který u národních výborů I. a II. stupně nebyl ani dosud velký.

Za tímto účelem bude třeba vytvořit nezbytné materiální, politické a právní podmínky k práci poslanců a zastupitelských sborů. U poslanců nejvyšších zastupitelských sborů lze při případném snížení jejich počtu uvažovat o přerušení výkonu pracovní činnosti po dobu funkčního období. Zvýraznit je třeba práci komisí národních výborů a výborů FS a národních rad tak, aby průběžně kontrolovaly práci výkonných orgánů. Členové vlád by zřejmě měli být voleni zastupitelským sborem (FS, ČNR, SNR) a nikoliv jako dosud jmenováni prezidentem republiky či předsednictvy národních rad. Výkon jejich funkce by se měl také stát předmětem hodnocení ze strany příslušného zastupitelského sboru na základě stanoviska příslušného výboru (u ministrů) nebo předsednictva (u předsedy a místopředsedů vlády) i s případnou možností jejich odvolání z funkce. Obdobně upravit tuto otázku u vedoucích odborů národních výborů.

V podmínkách federace by zřejmě bylo vhodné zvážit možnosti užšího propojení činnosti Federálního shromáždění a národních rad. Přispělo by k tomu také nahrazení přímých voleb do Sněmovny národů FS nepřímými volbami poslanci ČNR a SNR, přirozeně též s možností odvolání určitého poslance SN FS těmito republikovými zastupitelskými sbory, samozřejmě při zachování stávající zásady rovnosti sněmoven FS a zákazu majorizace při hlasování o ústavou taxativně stanovených otázkách.

V legislativní činnosti, která je u nejvyšších zastupitelských sborů klíčová, by bylo vhodné reálně využívat právo zákonodárné iniciativy poslanci a výbory zastupitelského sboru, kteří se dnes omezují toliko na projednávání vládních návrhů zákonů a celkově posílit úlohu FS, ČNR a SNR v této oblasti, včetně ústavního dozoru nad zákonností v odvozené normotvorbě.

Daleko větší prostor je nezbytné v práci všech zastupitelských sborů věnovat interpelacím a dotazům poslanců a kvalifikovaným opatřením a odpovědím ze strany odpovědných funkcionářů.

Soustavnou a všestrannou pozornost by měly činnosti zastupitelských sborů věnovat hromadné sdělovací prostředky a reálně tak naplňovat zásady veřejnosti a informovanosti.

Pokročit je třeba v dlouhodobém procesu posilování pravomoci národních výborů ve vztahu k centrálně řízeným státním orgánům a organizacím s cílem skutečně komplexně usměrňovat sociálně ekonomický rozvoj jejich územních obvodů. V této souvislosti bude zřejmě účelné posoudit také otázku přechodu od třístupňového k dvoustupňovému systému výstavby národních výborů a jejich územních obvodů, administrativního členění státu.

5. Ve smyslu závěrů 9. zasedání ÚV KSČ v dubnu 1988 byly provedeny změny ve struktuře a obsahu činnosti centrálních orgánů, včetně

snížení počtu jejich pracovníků. Jak zdůraznil generální tajemník ÚV KSČ M. Jakeš, „celý smysl těchto opatření je v tom, aby se podstatně změnil obsah, metody a styl práce po celé ose řízení, federální vládou počínaje“.²⁾

Nové pojetí úlohy centra neznamená ve svých důsledcích oslabení principu demokratického centralismu, ale naopak jeho posílení. Decentralizací všech otázek, které je možné efektivněji řešit na nižších stupních řízení se vytvoří lepší podmínky pro skutečně koncepční práci centrálních orgánů. Zároveň bude třeba změnit dosavadní stav v tom směru, aby rozhodování v centru bylo výsledkem otevřeného demokratického posuzování rozličných alternativ, odrážejících i rozdílné skupinové zájmy, které potom jako skutečně obecný, resp. společenský zájem formulovaný do podoby společensky relevantního cíle, integrující oprávněné skupinové zájmy a zachycující vývojové trendy sociálně ekonomické reality, musí být odpovědně a ukázněně realizován v příslušných územních a pracovních jednotkách. Za tímto účelem bude ovšem nutné centrum vybavit účinnými ekonomickými a politickoprávními nástroji k zabezpečení zájmů celku. V podmínkách relativní samostatnosti a samosprávnosti územních a pracovních jednotek, jejichž plné rozvinutí lze předpokládat po roce 1995, budou ovšem tyto nástroje působit převážně jen s dlouhodobými důsledky. Těmito ekonomickými nástroji budou v první řadě daňový, úvěrový a cenový systém a dlouhodobé normativy státního plánu, z právních nástrojů se uplatní zákony a další obecně závazné právní předpisy podzákonného charakteru (perspektivně snad jen nařízení vlád).³⁾

Za současné situace ekonomické nerovnováhy a některých dalších společenských deformací je přirozené, že nejméně celé období 9. pětiletky se ještě budou uplatňovat i další nástroje řízení, v podstatě administrativní povahy, jako jsou jmenovité úkoly, limity a individualizované, resp. diferencované normativy devizové regulace a stimulace. Přejít od administrativně direktivního systému řízení k systému koncepčnímu a demokratickému bude tedy z výše naznačených i dalších příčin postupný.⁴⁾

6. V těchto podmínkách se výrazně zvýší *úloha orgánů státní kontroly*, mezi nimiž budou zřejmě hrát výraznější roli než dosud soudy. Půjde však o zvýraznění a rozšíření všech stávajících forem kontroly (snad s výjimkou určitého zúžení rozsahu vnitřní kontroly v důsledku omezení článků řízení, vycházejících z principu přímé podřízenosti): kontrolní

²⁾ K práci strany v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a rozvoje socialistické demokracie (zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená na 9. zasedání ÚV KSČ M. Jakešem), Rudé právo 9. 4. 1988, str. 3.

³⁾ Srov. Směrnice k zabezpečení komplexní přestavby hospodářského mechanismu (usnesení vlády ČSSR č. 29/1988), Hospodářské noviny (příloha) č. 8/1988, zejména str. 11.

⁴⁾ Tamtéž, str. 36.

činnosti zastupitelských orgánů ve vztahu k orgánům státní správy, orgánů lidové kontroly a specializovaných útvarů státní inspekce ve vztahu k nepodřízeným hospodářským a dalším subjektům a soudní kontroly zákonnosti správních rozhodnutí, která byla dosud jak známo omezena jen na několik taxativně stanovených případů. Půjde přitom i o zvýraznění dopadu sankcí na konkrétní odpovědné pracovníky, zejména v rámci hmotné odpovědnosti za způsobenou škodu. To se ovšem nemůže týkat jen pracovníků hospodářských a dalších organizací, ale také státních orgánů.

V přechodném období 8. a 9. pětiletky bude činnost soudů a orgánů kontroly a dozoru stížena objektivním prolínáním cílů dosavadní a nové se formující soustavy řízení a jim adekvátních prostředků řízení. Tato situace bude klást zvýšené nároky na pracovníky těchto orgánů, kteří musí usilovat o naplňování principu socialistické zákonnosti ve vazbách a souvislostech cílů přestavby při respektování principu svrchovanosti zákona a zásady *lex posterior derogat priori*. Perspektivně je třeba usilovat o vázanost nejen soudů, ale i orgánů kontroly a dozoru toliko zákonem.⁵⁾

7. Významným institucionálním nástrojem pozitivní konfrontace a sjednocování zvláštních zájmů tříd, sociálních vrstev a skupin, reprezentovaných politickými stranami, společenskými a zájmovými organizacemi, formování obecných zájmů pracujících naší společnosti je Národní fronta. Zvýšení účinnosti její činnosti a jednotlivých jejích složek není možné bez provedení významných změn jak organizační, tak zejména faktické povahy v oblastech:

a) působení Národní fronty ve vztahu k jednotlivým složkám, t.j. společenským a zájmovým organizacím a nekomunistickým politickým stranám a zprostředkování vztahů mezi těmito složkami (koordináční úloha Národní fronty),

b) působení Národní fronty jako celku, resp. jednotlivých jejích složek ve vztahu k socialistickému státnímu mechanismu, k orgánům státní moci a státní správy, a také ve vztahu k orgánům hospodářského řízení na všech úrovních (reprezentační úloha Národní fronty).

Přestavba činnosti Národní fronty ovšem nemůže znamenat popření charakteru Národní fronty jako sdružení společenských a zájmových organizací a politických stran pod vedením Komunistické strany Československa, usilující specifickými prostředky o rozvoj socialistické společnosti a naplnění oprávněných zájmů a potřeb rozličných sociálních skupin i jednotlivých občanů. Proto by se neměly měnit základní principy, na

⁵⁾ Podrobněji k této otázce srov. Čapek, J.—Gerloch, A.: K některým aspektům společenské úlohy práva v podmínkách přestavby, Právník, 1988, č. 12.

nichž je Národní fronta vybudována, tj. zásady kolektivního členství, demokratického centralismu, reprezentativního charakteru orgánů Národní fronty, vedoucí úlohy KSČ aj. Jde však o to, otevřít na půdě Národní fronty větší prostor pro střetávání různých profesionálních, národnostních, generačních, regionálních a dalších zájmů, jejichž institucionálními nositeli jsou zvláště společenské a zájmové organizace a zejména pak zvýraznit místo Národní fronty při důsledném prosazování těch zájmů, které budou na základě této konfrontace aprobovány jako oprávněné, a to trojí cestou:

- bezprostředním působením orgánů NF na státní a hospodářský aparát,

- bezprostředním působením jednotlivých složek, zvláště nejvýznamnějších společenských organizací, na tento aparát,

- jednáním s vedením KSČ (celostátním či regionálním), pokud oprávněné zájmy nemohou být prosazeny přímo.

Komunisté v Národní frontě a v jednotlivých společenských a zájmových organizacích musí současně aktivně působit k naplňování obecných perspektivních zájmů společnosti, obsažených v politické linii KSČ, která by měla najít uplatnění také v programu Národní fronty.

V této souvislosti se nabízí také rozšíření členství v Národní frontě jednak o určité organizace, které již existují a stojí mimo ni (zejména jde o profesionálně zaměřené zájmové organizace), jednak i pro nově zakládané organizace. Zřejmě by měl být počet organizací sdružených v Národní frontě zvýšen, a to při zachování stávající diferenciace členství v Národní frontě ČSSR a v Národní frontě ČSR a SSR.

Významné místo připadá Národní frontě a jejím jednotlivým složkám v systému zastupitelské demokracie. Orgány a organizace Národní fronty by měly hrát významnou roli také při organizování a vyhodnocování veřejných diskusí a hlasování jako projevů formujících se prvků přímé demokracie.

Významnou otázkou je rovněž zvýšení publicity o činnosti orgánů a organizací Národní fronty, a to celostátně, regionálně i místně. Již dnes zřejmě zůstává určitá část aktivity Národní fronty skryta širší veřejnosti, což může vést i k podceňování její úlohy v našem politickém systému. Působení veřejného mínění by jistě napomohlo i realizaci řady oprávněných požadavků organizací Národní fronty, resp. Národní fronty jako celku.

Aktivizace Národní fronty si vyžaduje podrobnější právní a organizační úpravu její činnosti a jejího postavení v politickém systému.

8. Je zřejmé, že s postupující demokratizací politického života vzrostou nároky na uplatňování *vedoucí úlohy komunistické strany*. Proces spo-

lečenské přestavby není živelným procesem, nýbrž probíhá z iniciativy a pod vedením orgánů a organizací Komunistické strany Československa v čele s ústředním výborem.

Vedoucí úloha komunistické strany, vycházející z úlohy dělnické třídy jako předvoje společenské přestavby, vyrůstá z přirozené neformální autority strany, jednotlivých stranických orgánů a organizací a každého komunisty v konkrétních člancích politického systému a společenských strukturách. Je proto neodmyslitelně spjata s kvalitou stranických řad, s vysokou ideovou, morální, politickou a profesionální úrovní členů a zejména funkcionářů strany.

K tomu, aby mohla plnit náročné úkoly dané její vedoucí úlohou v politickém systému a v celé společnosti, musí být strana, která slouží lidu, hlavní hybnou silou přestavby. Jestliže pro členy strany stále platí Marxovo a Engelsovo,⁶⁾ že se od ostatních pracujících liší svojí vyšší uvědomělostí, pak z toho logicky musí vyplývat i vyšší stupeň demokratické organizace, vyšší míra společenské aktivity a s tím spojená vyšší odpovědnost členů strany. Vnitrostranická demokracie, která je integrální a v jiném smyslu rozhodující součástí socialistické demokracie, musí ve svém rozvoji předstihovat obecnou úroveň demokratičnosti ve společnosti.

Politické vedení však nelze zaměňovat se společenským řízením tak, jak k tomu nezřídka docházelo v podmínkách převládajících administrativně direktivních metod řízení. Orgány strany mohou řídit pouze komunisty. Prostřednictvím jejich politické aktivity ve všech složkách politického mechanismu vykonává strana politické vedení společnosti, sjednocuje činnost politického systému k realizaci přestavby.

Zdokonalování vedoucí úlohy strany je tedy nedílně spjata s posilováním samostatnosti všech článků státního a politického mechanismu v rámci prostoru pro jejich činnost naplňující jejich specifické funkce v politickém systému, který je vymezen strategickou koncepcí přestavby společnosti, vypracovanou Komunistickou stranou Československa. Stranické orgány nemohou nahrazovat státní, družstevní a společenské orgány a organizace při vlastním řízení společenských procesů. Tím se současně vytváří i reálná možnost hodnotit výsledky politického působení komunistů v těchto orgánech a organizacích s určitým časovým odstupem z hlediska stanoveného programu společenských přeměn.

Z uvedeného vyplývá, že ve stranické práci budou mít nezastupitelné místo zejména vědecká koncepční činnost, promyšlené politickoorganizační působení, kvalifikovaná ideologická práce, zásadová kádrová politika a důsledná kontrola činnosti komunistů ve všech člancích politického sy-

⁶⁾ Srov. Marx, K.—Engels, B.: Manifest komunistické strany, Vybrané spisy, sv. 1, Praha 1976, str. 383.

stému a ve všech společenských strukturách při naplňování strategické koncepce urychlení a přestavby.⁷⁾

9. Pro proces prohlubování socialistické demokracie nejsou důležité jen institucionální změny, ale i zformování skutečně demokratického prostředí, ve kterém budou občané reálně naplňovat svá demokratická práva a uvědoměle plnit své povinnosti a budou tak aktivními spolutvůrci sociální reality. Obě tyto stránky procesu demokratizace (institucionální i faktická) se ovšem nejenom doplňují, ale také vzájemně prolínají a potencují.

Základem každé demokraticky organizované společnosti je respektování rovnoprávnosti subjektů demokracie. V posledních letech je oprávněně kladen důraz na otázku sociální spravedlnosti, která je v socialistické společnosti založena na rovném vlastnickém vztahu k výrobním prostředkům a tedy i na rovnosti při rozdělování vytvořeného společenského bohatství převážně podle dosahovaných pracovních výsledků. V politické sféře musí být tato sociálně ekonomická zásada spojena s rovným právem každého občana kontrolovat, jak se tento významný ekonomický zákon socialismu prakticky naplňuje. V současné době jde především o účinnou kontrolu veřejnosti nad všemi, jimž byly svěřeny odpovědné řídicí funkce, realizace práva společenské kontroly se však týká pracovních výsledků všech vrstev pracujících.

Reálné uplatňování společenské kontroly není myslitelné bez soustavného zveřejňování činnosti stranických a státních orgánů v centru i v místech, práce vedení podniků, družstev a dalších socialistických organizací. Zvyšování informovanosti je nezbytnou podmínkou pro reálné využívání politických práv a svobod občany, pro formování demokratického prostředí společnosti. V této souvislosti se jeví žádoucí právně upravit přesněji než dosud postup při zveřejňování informací a současně blíže specifikovat okruh informací, tvořících předmět státního, služebního a hospodářského tajemství. Zároveň se ukazuje potřebné vymezit rovněž skutečnosti, které mají čistě osobní charakter a stanovit způsob jejich ochrany před případným zneužitím.

Z hlediska formování demokratického prostředí má ovšem význam nejenom sám fakt poskytnutí informace o určité skutečnosti, zejména též kritické informace o určitém negativním jevu, ale také informace o řešení dané situace a o přijetí preventivních opatření, která mají zamezit jeho opakování.

Významnou roli při uplatňování zásady veřejnosti hrají přirozeně hro-

⁷⁾ K otázkám uplatňování vedoucí úlohy Komunistické strany Československa srov. Zprávu předsednictva ÚV KSČ přednesenou na 9. zasedání ÚV KSČ M. Jakešem, Rudé právo 9. 4. 1988, str. 3—5.

madné sdělovací prostředky, které se v duchu závěrů XVII. sjezdu KSČ stávají „skutečnou tribunou široké demokratické výměny názorů a zkušeností pracujících...“⁸⁾

Na formování demokratického prostředí působí zejména faktický postup odpovědných orgánů a organizací. Důležitá je rovněž úroveň politické kultury a přítomnost demokratických tradic, které upevňují potřebné demokratické návyky v politickém životě. Významná úloha však připadá také zdokonalení systému institucionálních předpokladů a záruk respektování práv a oprávněných zájmů jednotlivých občanů a sociálních skupin i zájmů a potřeb společnosti a jejich ochrany. V systému těchto institucionálních předpokladů a záruk má neopominutelné místo právní úprava rozhodujících aspektů organizace a metod činnosti státního a politického mechanismu (stanovení pravidel demokracie) a režim zákonitosti.

Současně reálnost socialistické demokracie vytváří základní předpoklad důsledného dodržování principu socialistické zákonitosti a dosažení potřebné efektivnosti v činnosti státního aparátu, politického mechanismu a celé společnosti. V tomto smyslu je rozvoj socialistické demokracie stěžejním předpokladem úspěšnosti přestavby hospodářského, politického a právního mechanismu a celé soustavy společenských vztahů.

⁸⁾ Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu KSČ, Svoboda, Praha 1986, str. 30.